

VYSK. DR. JONAS BORUTA, SJ

Vilniaus universitetas

KRYŽIŲ STATYMO TRADICIJA PERŽENGUS XXI a. SLENKSTĮ

IŽANGOS ŽODIS

Šiame įžangos žodyje primenama, kad Lietuvos kryždirbystės tradicija išsiskleidė ir suklestėjo persekiojimų laikais – Rusijos carų ir sovietmečio priešpaudoje išliko dėl to, kad buvo gyvas liaudies krikščioniškasis tikėjimas, kad kryžius yra nusidėjusį žmogų mylinčio Dievo atsiskleidimas (t.y. teofanija arba herofanija). Šalia krikščioniškosios simbolikos apraiškų ryškios yra ir senesnės pagoniškosios simbolikos apraiškos, aiškintinos Evangelijos inkultūracija į lietuvių liaudies etninę kultūrą.

Matome įdomų reiškinių – XVII a. barokinėje krikščioniškoje liaudies kultūroje pirmuosius impulsus gavusi kryžių statymo tradicija, ypač suklestėjusi XIX a., liko nesunaikinta per 50 ateistinės priešpaudos metų ir pasiekė Atgimimo laikus bei mūsų dienas. Todėl ji domina ne tik senųjų amžių tradicijų tyrinėtojus, bet ir kiekvieną XXI a. kultūros žmogų. Gausus konferencijos dalyvių ir klausytojų būrys tai patvirtina.

Idėja surengti konferenciją „Lietuvių kryždirbystė“ vis dar gyvam fenomenui aptarti kilo 2001 m. pavasarį Vilniuje lankantis Popiežiškosios meno komisijos pirmininkui arkivyskupui Francesco Marchisano. Mums pasirodė ypač aktuali konferencija tokia tema, kai 2001 m. gegužės 18 d. UNESCO organizacija lietuvių kryždirbystę įtraukė į pasaulio gyvojo kultūros paveldo sąrašą. LKMA šią temą nagrinėjo 2001 m. lapkričio 11 d. Aušros Vartų didžiųjų atleidų mokslinėje konferencijoje, kur kryždirbystę aptarė akad. prof. Vacys Milius ir dr. Alė Počiulpaitė¹.

Simboliška, kad ši konferencija vyksta Gavėnios pabaigoje, kai krikščioniškasis pasaulis nukreipia žvilgsnį į įvykius, susijusius su Jėzaus Kristaus kančia ir mirtimi ant kryžiaus, kaip įžangą į Prisikėlimo – Velykų džiaugsmo slėpinį. Kryžius, Jėzaus mirtis ant kryžiaus, krikščioniui tai nuostabiausias Dievo, kuris yra meilė, atsiskleidimas žmogui. Dievas taip pamilo pasaulį, nusidedančių žmonių pasaulį, jog atidavė savo vien-

¹ LKMA diena Aušros Vartų Gailestingumo Motinos atlaiduose, *LKMA Metraštis*, t. 20, Vilnius, 2002, p. 368.

gimi Sūnų, kad pasaulis būtų išgelbėtas. Kristus atėjo į pasaulį ne tam, kad pasaulį pasmerktų, bet kad išgelbėtų, išganytų, išvestų į laimę (plg. *Jn 3, 14–17*). Kristus sakė: „O aš, kai būsiu pakeltas nuo žemės“, t.y. iškeltas ant kryžiaus – „visus patrauksiu prie savęs“ (plg. *Jn 12,32*). Nes iš kryžiaus žmonės supras, kokia meile Dievas žmones myli. Kristus sakė: „Nėra didesnės meilės, kaip gyvybę už draugus atiduoti“ (*Jn 15,13*). Apaštalas Paulius pridūrė, kad Kristus mus mylėjo didžiausia meile, didesne nei Jėzaus minėtoji, nes Jis atidavė gyvybę už mus, kai dar tebebuvo nusidėjėliai, t.y. buvome priešai (plg. *Rom 5,8,10*). Ir šios meilės, didesnės už didžiausią, šviesa spindi Viešpaties kryžiuje kaip skaisčiausia saulė ir patraukia ne tik dėmesį, bet ir širdis visų amžių žmonių, ne tik XVII, XVIII, XIX ar XX, bet ir XXI a. žmonių. Taigi kryžius, krikščionių supratimu, yra „įrankis“, per kurį centrinė žmonijos istorijos ir kosmoso ašis – Dievas, Jėzaus iš Nazareto asmenyje įsikūnijęs žmogiškoje prigimtyje ir tapęs centrine žmonijos istorijos ašimi, – atskleidžia savo giliausią esmę. Todėl kryžius – giliausios teofanijos vieta, arba šių dienų religiotyrininkų terminologija „herofanija“. Šis Dievo apsiareiškimas, atsiskleidimas kryžiuje, būtent, kad Dievas už savo prieš jį sukilusių, t.y. nusidėjusių, kūrinių žmogų gali mirti ant kryžiaus, jaudina, patraukia visų laikų, įvairių tautų ir kultūrų žmonių dėmesį. To dėmesio išraiška mūsų liaudyje ir yra didelius laiko išbandymus atlaikiusi ir išlikusi gyva kryždirbystės tradicija.

Apie sukrakščionintos lietuvių liaudies dėmesį ir meilę Kristaus kančios ir kryžiaus slėpiniui yra daug prisamprotauta įvairių tyrinėtojų, tiek lietuvių, tiek kitataučių. Sukurtos dvi lietuvių kryžių statymo tradicijos kilmės teorijos – pagoniškoji (J.Basanavičius, M.Gimbutienė, P.Dundulienė ir kt.²) ir krikščioniškoji (J.Grinius, A.Mažiulis ir kt.³). Abiejose yra tiesos – tai išskirtinis krikščionių tikėjimo dėmesys kryžiui, kaip dieviškosios meilės apreiškimui, atskleidimui įkultūrinta, apibendrinta ikikrikščioniškosios religinės patirties formomis – saulės – simbolika... Dieviškoji meilė, atsiskleidusi Viešpaties kančioje ir kryžiuje, mums yra tikroji mus šildanti ir gaivinanti saulė.

²J.Basanavičius, Įvadas. Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje, kn. A.Jaroševičius, *Lietuvių kryžiai*, Vilnius, 1912; M.Gimbutienė, Liaudies meno šaknys, *Aidai*, 1948, Nr. 14, p. 210–215; M.Gimbutienė, Senoji lietuvių religija, *Aidai*, 1953, Nr. 12, p. 4–12; M.Gimbutienė, Lietuvių kryžių ir koplytėlių klausimu, *Draugas*, 1955.VI.28 (Kultūrinis priedas), p. 3; M.Gimbutas, *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*, Philadelphia, 1958; P.Dundulienė, *Lietuvių liaudies mitologija ir religija*, Vilnius, 1990; P.Dundulienė, *Lietuvių liaudies papročiai*, Vilnius, 1991.

³J.Grinius, Die Herkunft der litauischen Kreuze, *Commentationes Balticae*, t. 3, Bonna, 1957, p. 49–93; J.Grinius, Lietuvių kryžiai ir koplytėlės, *LKMA Metraštis*, t. 5, Roma, 1970, p. 1–182; A.Mažiulis, Lietuviškas kryžius ir jo kilmė, *Aidai*, 1951, Nr. 2, p. 60–70; A.Mažiulis, Mūsų kryžiaus kilmė, *Draugas*, 1955.VII.22 (Kultūrinis priedas); A..Rūkštelė, Lietuvių kryžiai. Jų kilmės aiškinimai ir trūkumai, *Draugas*, 1957.III.9; D.Radzevičiūtė, Pietryčių Lietuvos mediniai kryžiai, *LKMA Metraštis*, t. 8, Vilnius, 1994, p. 107–140.

J. Basanavičiaus nuomone, senasis koplytstulpių prototipas yra Mažosios Lietuvos lietuvių antkapiniai paminklai – krikštai, kurių formos esančios panašios į senovės graikų, romėnų, žydų, dabartinių turkų, totorių, arabų ir kinų antkapinius paminklus, taip pat į jo vadinamas „lavolentes“, kurių esą Vokietijoje, Čekijoje, Austrijoje (šių eilučių autorius tokių yra matęs ir baskų žemėje – Lojoloje, palaimintojo Garate gimtojo namo muziejuje). Lietuviškų kryžių kilmę jie siejo su krikštais, prie kurių buvo prikalamos dvi lentelės – trikampo formos stogelis, o jam palaikyti prikalamas tariamas kryžiaus skersinis. Kita vertus, tokių su dvišlaičiu stogeliu krikščioniškų kryžių aptinkama visoje Vidurio Europoje.

M. Gimbutienė rašė: „Laikui bėgant „pagoniškieji“ stogastulpiai ir kryžiai teisinį išsilaikymo pagrindą įgijo priaugindami prie savęs krikščioniškuosius simbolius“⁴. Kad lietuviškos kryždirbystės tradicijos paaiškinti ir jos suprasti neįmanoma nepripažįstant toje tradicijoje svaraus krikščioniškojo turinio, liudytų tas faktas, jog kryžių statymo paprotys suklestėjo jau sukrikščionintoje lietuvių liaudies kultūroje, kaip jos krikščioniškojo tikėjimo išraiška ir krikščioniškojo liaudies tikėjimo brandos išraiška, būtent tada, kai vysk. M. Valančiaus laikais visa Bažnyčios sielovadinė veikla buvo ryžtingai nukreipta ne tik į visuomenės elitą – kilminguosius, bet ir į paprastą liaudį. Ši tradicija ypač buvo gyva ir klestėjo XIX ir XX a., kai caro ir sovietinė valdžia ne tik neskatino, nepalaikė šios tradicijos, bet net draudė kryžius statyti, o pastatytus naikino, statytojus persekiojo ir baudė. Krikščioniškoji kryžių statytojų nuostata spontaniškai veržėsi iš krikščionybę priėmusios ir ją pamilusios lietuvių kaimiečio širdies, o ne svetimų buvo primesta. Taigi pagoniškieji ir krikščioniškieji puošybos simboliai vienas kitą papildo, jų supriešinimas būtų visiškai nelogiškas ir neteisingas.

Vietoj tų dviejų elementų, naudojamų kryžių puošyboje – ikikrikščioniškųjų ir krikščioniškųjų, – supriešinimo reiktų kalbėti apie Evangelijos, jos turinio įkultūrinimą lietuvių liaudies etninėje kultūroje⁵. Manau, kad ši konferencija padės pakilti virš nevaisingos konfrontacijos ir drąsiai pažvelgs į krikščioniškosios gyvos kryždirbystės tradiciją ne tik kaip į įdomų, bet ir reikšmingą bei prasmingą fenomeną, padedantį spręsti ne tik etnologams ir menotyrininkams įdomias problemas, bet ir kiekvieno žmogaus sąžinei ir likimui svarbius klausimus – šio žemiškojo gyvenimo prasmę neišvengiamos kančios ir mirties akivaizdoje, Dievo kaip visos kūrinijos pagrindo esmę – , nes „kryžius gyvatą žadėjo“, – kaip sako Maironis.

⁴ M. Gimbutienė, Lietuvių kryžių ir koplytėlių kilmės klausimai, *Draugas*, Chicago, 1955 05 28, p. 3.

⁵ Vysk. J. Boruta, SJ, Evangelijos inkultūracija etninėse kultūrose, *LKMA Metraštinis*, t. 11, Vilnius, 1997, p. 15–24 (sutrumpintas variantas: *Liaudies kultūra*, 1996, Nr. 1, p. 10–13).

THE CROSS CARVING TRADITION AFTER ENTERING THE 21st CENTURY

Summary

In his preface the author reminds us that the tradition of cross carving in Lithuania fully developed and flourished during the times of persecution. Under tsarist Russian rule and later, under Soviet occupation, this tradition survived because the people maintained their Christian belief that the cross is a revelation of God's love for those who have sinned (i.e. teophania or herophania). Together with manifestations of Christian symbolism, manifestations of more ancient pagan symbolism are also common and this can be explained by the inculturation of the Gospel into Lithuanian ethnic folk culture.